

EGY ÚJ PÁRTHUS IDEOGRAMM

A durai párthus ostrakonok értelmezésének kulcsszava a két terjedelmesebb ostrakon (O. Yale Inv. 4 és 5) 1. ill. 11. sorának második szava, amelyet Altheim > XX-nak ill. > III-nak olvasott, majd Henning első betűjét *G*-nek határozta meg, anélkül, hogy magát a szót azonosítani tudta volna. E szóra a *grbn* olvasatot javasoltam, s ezt a Šahpuhr KZ feliratában szereplő párthus *gryw* 'modius' szóval azonosítottam. Így e szó alapján következtetve az ostrakonokat gabonabeszolgáltatási feljegyzéseknek lehetett meghatározni, amelyek Dura perzsa megszállásának idejéből származnak.¹

A *grbn* szó e magyarázatának azonban vannak bizonyos hangtani, ill. paleográfiai nehézségei. Feltűnő elsősorban az, hogy a Šahpuhr KZ feliratával nagyjából egykorú ostrakonokon a *gryw* szó ilyen régies orthográfiában jelenik meg, s ezenkívül írása még így is eltér a párthusban várható **gryb* alaktól. Természetesen igaz az, hogy e két orthográfiai sajátosság nem áll párhuzamok nélkül,² azonban mindenesetre megnyugtatónak még így sem tekinthető egy szóban két eltérés is a várható orthográfiától. Úgy látszott ugyan, hogy az egyik ostrakon (O. Yale Inv. 5.) a kérdéses szót a várható *grybn*, sőt esetleg *grywn* alakban tartalmazza. Közben azonban C. B. Welles szívessége révén hozzájutottam az ostrakonok jó fényképéhez, s megállapíthattam, hogy a szó helyes olvasata ezen az ostrakonon nem *grybn/grywn*, hanem *grbyn*. Az első három betű ugyanis pontosan egyezik a szónak a másik ostrakonon (O. Yale Inv. 4) látható első három betűjével, ezeket tehát *grb*-nek kell olvasnunk. Ezután azonban a szóban forgó ostrakonon jól kivehető *y*, majd a szóvégi *n* balra elnyúló jólismert alakja következik.

Ezek a *grbn*, *grbyn* szóval kapcsolatos nehézségek könnyen megoldhatók azonban, ha feltesszük, hogy nem tulajdonképpeni párthus szóval, hanem ideogrammal van dolgunk. Egy arameus papiruszon (Cowley No. 81), amely valószínűleg az i. e. IV. század végéről származik, több helyen is előfordul egy *grb*-nak nevezett űrmérték. A két fontosabb hely a következő:

7. sor [. gr] r b n ¹ [m n] z y r l y X III III III
 8. sor [m n š m] w n g r b n II y h n n k h n ' g r b I
 9. sor m n š b t y y š y b g r b n II m n n t n I g r b I
10. sor m n h g y d y p r s g r b y n II
 39. sor h m r ' z y y h b w r y r l y š n t ' z ' š l [m š y n] k h n '

¹ Ld. Harmatta J.: AntTan 3 (1956) 121 skk. és Acta Ant. Hung. 6 (1958) 97 skk.

² Ld. id. h.

40. sor *b̄m'sw XX I hl grbyn II[I] hn[. . .]*
 41. sor *dlwy z'r' gn b XX XX III III hl I [. . .]*
 42. sor *bmydlh 'byty grbn III*
 43. sor *'bdyhw p̄hs grbyn III III hl I*
 44. sor *mhny 'zw'zn I m*

Megjegyzések a szöveghez : 7. sor : a *grbn* szó előtt valamilyen anyag megjelölésének kellett állnia, tehát [*hmr'*] 'bor' vagy [*hn̄n*] 'gabona' egészítendő ki; a *zly* szó előtt az értelmi összefüggés a *mn* praepositio kiegészítését kívánja. — 39. sor : a *šl*[nevet talán így egészíthetjük ki, mert ez az alak az '*'bdyhw* névvel együtt fordul elő a 2—3. sorban is.

Az első hely valószínűleg egy részben saját készletből, részben másoktól származó gabona- vagy bormennyiség részletezését tartalmazza. Gabona mellett szól az, hogy mind a megelőző, mind pedig a következő részben gabonáról van szó. Borra lehetne gondolni azon az alapon, hogy a másik helyen a *grb* űrmérték borral kapcsolatban szerepel. Ez az utóbbi körülmény nem teljesen perdöntő, mert mint a *hpn* (= párthus ideogramm *HWPN*) szó esete mutatja, ugyanazt az űrmértéket folyadékhoz is, gabonához is használhatták.³ Így talán helyesebb a gabona kiegészítés mellett maradnunk, s ebben az esetben a szöveget a következőképpen értelmezhetjük :

7. sor «[Gabona] a sajátom[ból] : 19 *grb*,
 8. sor *šm'wn*-tól : 2 *grb*, *yhn̄n*-tól, a paptól : 1 *grb*,
 9. sor *šbty*-tól *yšyb* (fiától) : 2 *grb*, *n̄n*-tól 1 *grb* <1>
 10. sor *hgy*-tól *dyprs* (fiától) 2 *grb*.»

A másik hely sokkal problematikusabb. Egy bormennyiséggel, amelyet a felsorolt személyek «adnak», bizonyos pénzügyi vagy kereskedői műveletet kell végrehajtani. Ezt a *yty* igealak fejezi ki, a *tlh* igéből, amelynek jelentése 'felakaszt, felfüggeszt, függőben tart'. Itt mindenesetre valami speciális jelentésének kell lennie, talán leginkább még arra gondolhatnánk, hogy vagy a bor eladása, vagy az eladásából származó összeg, esetleg vételárának elszámolása «maradt függőben» a szóban forgó évre.⁴ További problémát jelent, hogyan kell értelmeznünk a bevezető formula után következő felsorolást. Az egyes nevek után ugyanis két számadat szerepel : a bor mennyisége *grb*-ban és egy bizonyos pénzösszeg *hallur*-ban. Kézenfekvő lenne arra gondolni, hogy a pénzösszeg a bor vételárát jelöli. E mellett szól az is, hogy a számösszeg előtt a 41. sorban ki van téve a *b* praepositio. Így az első tételt következőképpen értelmezhetjük : «Šlāms̄n, a pap, *Ṭm'sw*-ban 21 *hallur*-ért 3 *grb* (bort)». Ehhez még azt kell

³ Ld. pl. a VI. Aršām-levélben 3. sor : *ywm lywm k̄mh hwry h̄pnn tr̄tyn k̄mh r̄my h̄pnn tl̄ h̄mr'w škr h̄pnn tr̄tyn* «naponként két *hpn* fehér lisztet, három *hpn* gyengébb minőségű lisztet, két *hpn* bort vagy sört».

⁴ Arra a magyarázatra is lehetne gondolni, hogy a bor vétele hitelben történt, s vételárának kifizetése «maradt függőben». Cowley a *yty* alak jelentését következőképpen magyarázta : «shall be held in suspense i. e. not used, or not reckoned in the account». *Altheim*, akinek szintén feltűnt e hely homályos volta, 'mérni' jelentésre gondolt (*Fr. Altheim—R. Stiehl*: Porphyrios und Empedokles. Tübingen 1954. 54). Azonban a 'mérni' jelentés nem ad kellő értelmet a szövegösszefüggésben («a bor, amelyet adnak, méressék le erre az évre?»), s azonkívül ez a jelentésátvitel csak súlyméréssel kapcsolatban képzelhető el.

megjegyeznünk, hogy a *grbyn II*[.] olvasatot nyilvánvalóan *II[I]* — kell kiegészítenünk. Érdekes probléma itt még a *Tm'sw* helynév azonosítása. Ezzel kapcsolatban kézenfekvő az Elephantinétől kb. 100 km-re északra fekvő *Θμοῦις*-ra (vált. *Θμοίς*) gondolnunk.

A második tétel Cowley értelmezésében a következőképpen hangzik: «... Dallui junior, a garden for 46, 1 hallur (?) . . .». Ez így sajnos teljesen értelmetlen, mert nem világos, hogy mit keres a tétel közepén a «garden for 46», s hogy miért hiányzik a *grb*-ban megadott bormennyiség, holott a bevezető formula alapján következtetve ennek minden tételben szerepelnie kellene. A főnehézséget az okozza, hogy e tétel elején is, végén is hiányos, ha tehát helyes értelmét meg akarjuk találni, ki kell egészítenünk. A tétel kezdetén álló *hn*[. . .] töredéket legkézenfekvőbb *hn[bgh]*-ra kiegészítenünk. Ez a szó jól ismert az egyiptomi arameusban⁵ mint az óperzsából való átvétel. Jelentését a középperzsa *hambāy* alapján 'társ'-nak szokták meghatározni. Figyelembe véve azonban az óperzsa birodalom földtulajdon, ill. földbirtokviszonyait, nagyon valószínű, hogy az óperzsában még a szó eredeti 'ugyanazt a földet birtokló, közös birtokos' jelentésével kell számolnunk. Ugyanennek kellett lennie az arameusban a *hnbḡ*' szó jelentésének is. Így a második tétel kezdete, amelyben a *dlwy z'r'* nevet appositio-nak foghatjuk fel a *hnbgh* szóhoz, az egész *hn[bgh] dlwy z'r' gn* kifejezést pedig status constructus-szerkezetnek, a következőképpen volna értelmezhető: «birtokostársa a kertben, az ifjabb Dalluy...». A folytatás az első tétel szerkezetének megfelelően a (vétel)ár *hallur*-ban megadott összegét tartalmazza. Ezután kellene következnie a bor mennyiségének, e helyett azonban Cowley az *I* olvasatot adja, s utána még 4 betűhelyet tüntet fel. Az *I* számadatnak e helyen nem sok értelme van, ezért nagy valószínűséggel feltehetjük, hogy itt egy olyan *g*-vel van dolgunk, amelynek jobboldali szára elhalványodott vagy eltűnt, s így hasonlóvá vált az *I* számjegyhez. A tétel végén tehát *g¹[rbn]*-t egészíthetünk ki. Ezután már csak egy számjegy részére van hely, s így másra, mint *X*-re aligha gondolhatunk. Az első tételben 3 *grb* bor ára 21 *hallur*-ban volt megadva, itt pedig 10 *grb* bor ára 46 *hallur* lenne, úgyhogy a két bor ára aránylag közel áll egymáshoz. Lehet esetleg arra is gondolnunk, hogy az első tételben a *II* számjegy utáni hézagot Cowley 1 *betű* helyének tartotta, s ezt figyelembe véve nem *II[I]*-at, hanem *II[II]*-et kell kiegészítenünk. Ebben az esetben a két bor ára még közelebb állna egymáshoz. Végeredményben tehát a második tételt így rekonstruálhatjuk és értelmezhetjük: *hn[bgh] dlwy z'r' gn b XX XX III III hl¹ g¹[rbn X]* «birtokostársa a kertben, az ifjabb Dalluy 46 *hallur*-ért 10 *grb* (bort)». Lehetséges, hogy az ifjabb Dalluy Šlāmsīnnal közösen birtokolt kertet Thmouisban.

A harmadik tétel értelmezését az elején álló *bmydlh* szó nehezíti meg, amelyet Cowley magyarul nemkül hagyott. E szóban a felsorolás első részében előforduló *b,m'sw* helyzet megjelölés párhuzama alapján legkézenfekvőbb volna egy helynevet keresnünk. A *mydlh* alakot azonban egyiptomi helységnévvel ezideig nem sikerült azonosítani. Arra kell ezért gondolnunk, hogy Cowley e szóban egy tökéletlen alakú vagy részben elhalványult *g*-t olvasott *y*-nek. Ebben az esetben a helyes olvasat *mgdlh* lenne, amelyet azonnal azonosíthatnánk a Bibliából is ismert egyiptomi város, *Magdolom* (a héber-

⁵ Ld. legutóbb *E. G. Kraeling*: The Brookly Museum Aramaic Papyri. New Haven 1953. 184.

ben *Miydöl*) nevével. Így a harmadik tétel értelmezése a következőképpen alakul: «Miydalában $\Delta\beta\theta\alpha\gamma$ 3 *grb* (bort)».

A negyedik tétel bizonyos tárgyi problémákat vet fel. Kérdés elsősorban, hogy mit jelent itt a *p̄hs* szó. Ha a *p̄hs* ige participiumának vesszük, akkor jelentése 'mozgásba hozó, erjesztő' v. esetleg 'erjedő' lehetne. Ebben az esetben arra gondolhatnánk, hogy a még erjedő új bort jelenti. Ez mindjárt megmagyarázná a tétellel kapcsolatos másik problémát is, hogy miért olyan olcsó az ebben szereplő bor. Míg az első két tételben 1 *grb* ára 4—5 *hallur* körül mozog, addig itt 6 *grb* bor ára 1 *hallur*. Nyilvánvaló, hogy itt valami gyenge, olcsó borról lehet csak szó. Feltűnő még az is, hogy a harmadik tételben csak a bor mennyisége van megadva, az ára azonban hiányzik. Mivel a negyedik tételben az első két tétel szerkezetétől eltérőleg először a bor mennyisége van megadva, s csak ezután következik az ára, lehetne esetleg arra gondolni, hogy ez az ármejelölés a harmadik és negyedik tételben szereplő bormennyiség árát egybefoglalva adja meg.

Legmeglepőbb a felsorolás befejező formulája. Cowley itt az utolsó írásjelet *C*-nak értelmezte, s az egészet így fordította: «Profit 100 zuzin». Ez azonban nyilvánvalóan képtelenség, mert egy összesen 1 *šekel* 28 *hallur* értékű üzleten nem lehet 100 *zūz*, azaz 50 *šekel* haszon. Így más megoldást kell keresnünk. Már Cowleynek is feltűnt, hogy az általa *C*-nak olvasott számjel eltér a szokásos formától, *m*-nek is olvasható, s éppen ezért felvetette azt a lehetőséget, hogy eredetileg a *m'h* 'száz' szó rövidítése volt. Valóban, e hely legvalószínűbb magyarázata az lehet, hogy a kérdéses írásjelet *m*-nek kell olvasnunk, s benne valóban a *m'h* szó rövidítését kell látnunk, azonban nem 'száz', hanem 'százalék, kamat, egy óra eső kamat' jelentésben, amelyet jól ismerünk az óhéberből. Így feltéve, hogy a *zwzn* alak *bwzn* helyett áll, mint a papirusz szövegének egyéb párhuzamos helyein (v. ö. 19., 22., 27. sor), az egész *zwzn I m* kifejezést a következőképpen értelmezhetjük: «*zūz*-onkint 1% havi kamat». Ez megfelelne 12% évi kamatnak. Az egész kifejezés jó párhuzamát találjuk a korábbi kölcsönszerződésekben. Az egyikben pl. a kamat következő meghatározását olvashatjuk (Cowley No. 10, 5. sor): *ksp hlrn II tkl I lyrh I* «1 *šekel*-enkint 1 havonkint 2 *hallur* kamatlábra». Nagyon valószínűnek látszik tehát, hogy a papirusz e részletében valamilyen hitelügyletről van szó, pl. a jelzett bormennyiség hitelbe való átvételéről, csak az nem világos, hogy a *mhny* szó a befejező formulában pontosan mit jelent, s a két fél közül melyikre vonatkozik. Lehetne esetleg arra gondolni, hogy tárgyilag a korábbi kölcsönszerződések *mrbyt* 'kamat' kifejezésének felel meg.

Végeredményben az egész szövegrésznek következő olvasatát és értelmezését javasolhatjuk:

39. sor *hmr' zy yhbw* 'y^wl'y šnt' z' šl[mšyn] khn'
 40. sor *bjm'sw XX I hl grbyn II [II] hn [bgh]*
 41. sor *dlwy z'r' gn b XX XX III III hl ḡr[rbn X]*
 42. sor *bm'g'dlh 'byty grbn III*
 43. sor *'bdyhw p̄hs grbyn III III hl I*
 44. sor *mhny 'zw'zn I m*

«A bor, amelyet adnak, hitelben marad erre az évre; Š²[āmsin], a pap Thmouisban 21 *hallur*-ért 4 *grb* (bort), [birtokos]társa a kertben, az ifjabb Dalluy 46 *hallur*-ért [10 *grb*] (bort);

Miydálában Αβίθαι 3 *grb* (bort),
 'Οβadyâhû 6 *grb* új(bort) 1 *hallur*-ért
 zūz-onkint 1% havi kamat haszonra.»

A *grb* szó, amely ebben az arameus dokumentumban előfordul, nyilvánvalóan az óperzsából való kölcsönzés, az óind *grbhi*- 'in sich haltend, enthaltend' szó alapján feltehető óperzsa *graβi*- 'Kornbehälter, Scheffel' szó átvétele. A középperzsa és párthus *grēv* 'véka' szó történetét tehát a korábbi elképzeléstől bizonyos mértékben eltérően kell rekonstruálnunk. Míg a középiráni szavak óperzsa **graβya*- alakra mutatnak, addig az arameus *grb* csak egy óperzsa **graβi*- vagy **graβa*- alaknak lehet az átvétele. Valószínű tehát, hogy vagy az óperzsában a két alak egymásmelletti meglétével kell számolnunk, vagy pedig a **graβya* alak, amely a **graβi*- továbbképzése, valamivel később keletkezett. Mindenesetre úgy látszik, hogy az óperzsa birodalom arameus kancelláriáinak nyelvébe begyökerezett ez a szó, s innen átkerült több más mértékegység nevével együtt (v. ö. az említett *HWPN* ürmértéket) a párthus kancelláriák arameus nyelvhasználatába, majd ebből a kialakuló pahlavíj írásbeliség ideogramm-állományába.

Így találjuk a durai párthus ostrakonokon a *GRBN, GRBYN* ideogrammot. Érdemes megfigyelni, hogy míg a durai párthus írások ezt az ideogrammot használják, addig Šāhpuhr KZ feliratán már a fonetikusán írt párthus *gryw* szóval helyettesítik. Ez a jelenség párhuzamos azzal, hogy a pahlavíj írásbeliségben a *KDM* ideogrammot is ez ideig csak a durai párthus pergamenről ismerjük, míg a királyi feliratok helyette a párthus *aβar* szót használják. Úgy látszik a durai párthus írások az ideogrammok használatában lényegesen konzervatívabbak (vagy a pahlavíj írásbeliség fejlődése szempontjából elmaradottabbak) voltak a királyi udvarban dolgozó kollégáiknál.

A durai O. Yale Inv. 4. jelzésű párthus ostrakon 1. sorának helyes átírása tehát a következő lesz :

hmky GRBN X IIII

Az O. Yale Inv. 5. jelzésű ostrakon szövegében a Wellestől rendelkezésemre bocsátott fénykép több olvasat helyesbítését is lehetővé teszi, így ennek új, teljes átírását adom :

1. sor $\lceil M \rceil N$ *mtry tyrgysn* $\lceil G \rceil$ $\lceil I \rceil$
 $\lceil ps \rceil \lceil r \rceil$ *gnz* $\lceil br \rceil$ *G I*
 $\lceil hwrk \rceil$ $\lceil k \rceil \lceil r \rceil \lceil t \rceil \lceil r \rceil \lceil ykn \rceil$ *G I tyrk*
 byltwšn G I p'rk G I
5. sor *trytwn mtrkn G I*
 $\lceil rthštr \rceil$ *pryptkn G I*
 $\lceil w \rceil \lceil rwd \rceil$ $\lceil ps \rceil \lceil n \rceil \lceil yk \rceil$ *G I* $\lceil rthštr \rceil$
 yztptkn G III nryšhw
 wrtgnptkn G I nyšhr
10. sor $\lceil m \rceil \lceil š \rceil \lceil tn \rceil$ *G I*
 hmky GRBYN X III

Kommentár :

A *tyrgysn* névben a *gy* helyett *bz*-t is lehetne olvasni, azonban a következő betű világosan *s*, így a kínálkozó *tyrbzwn* olvasatra nem gondolhatunk. A *tyrgysn* olvasatot *Tirgēsān* patronymikonnak értelmezhetjük a **Tirgēs* névből,

amelynek első eleme a *Tīr* istennév, a második pedig a *gēs* 'haj, hajfürt' szó lehetne, az egész név jelentése tehát 'Tīr istenéhez hasonló hajú'. Jelentés-tanilag e név a *Tiribazos* (**Tiribāzu*) névvel vethető össze, amelynek jelentése 'Tīr istenéhez hasonló karú'.

A *ħwrk* olvasat **Xvarray*-nak vagy **Xvaray*-nak értelmezhetjük. Az első esetben a *xvarr* 'uralkodói dicsfény', a második esetben pedig a *xvar* 'nap' szóból képzett névre gondolhatunk. Ez a név előfordul patronymikon formájában Šāhpuhr KZ feliratán Pāḅay előkelői között: *ħwrkn*. Így egy újabb érintkezési pontot nyerünk a *Res gestae Divi Saporis* és a durai ostrakonok névanyaga között. Személyi összefüggésre azonban ebben az esetben nem gondolhatunk.

A harmadik új név: *nyšħr* legvalószínűbben **Nēžīhr*-nek értelmezhető. Ez a névalak **Nēv-čīhr*-re vezethető vissza, jelentése tehát 'jószármazású, jó nemzetségből származó' lehetne. Feltűnő e névben a *v* hiánya. Azonban a *Nηφαρακ* durai párthus név arról tanúskodik, hogy a párthus nyelvterület egy részén ilyen hanghelyzetben a III. században a *v* hang már eltűnt.

Az ostrakon szövegének fordítása :

«Mihrtól, Tīrgēs fiától 1 grēv ;
 Apsātól, a kincstárnoktól 1 grēv ;
 Xvarraytól, Kirdēr fiától 1 grēv ; Tīraytól,
 Beltūšā fiától 1 grēv ; Pāraytól 1 grēv ;
 Hrēdōntól, Mihray fiától 1 grēv ;
 Ardayšahrtól, Friyaβīd fiától 1 grēv ;
 Vorōdtól, a testórtól 1 grēv ; Ardayšahrtól,
 Yazdbād fiától 3 grēv ; Narisaftól,
 Varhraynbād fiától 1 grēv ; Nēžīhrtól,
 Māšt fiától 1 grēv ;
 összesen 13 grēv (gabona).»